

**MIĘDZY TRANSCENDENCJĄ
A IMMANENCJĄ
RELIGIA W MYŚLI GEORGA SIMMLA**

DOMINIKA MOTAK

**MIĘDZY TRANSCENDENCJĄ
A IMMANENCJĄ
RELIGIA W MYŚLI GEORGA SIMMLA**

© Copyright by Dominika Motak
Kraków 2013

ISBN: 978-83-62196-84-5

Recenzenci:

prof. dr hab. Włodzimierz Pawluczuk
dr hab. prof. UW Janusz Dobieszewski

Publikacja dofinansowana przez Instytut Religioznawstwa UJ

Redakcja: Aleksandra Jastrzębska
Korekta: Łukasz Kucharski
Skład: Joanna Bizior
Projekt okładki: LIBRON

Na okładce wykorzystano fotografię Georga Simmla autorstwa
Juliusa Corneliusa Schaarwächtera

Wydawnictwo LIBRON
Filip Lohner
ul. Ujejskiego 8/1
30-102 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

Stefanowi

SPIS TREŚCI

ROZDZIAŁ I

Simmel – zapomniany klasyk 11

- Historia zapominania 11
- „Podskórna recepcja” myśli Simmela 14
- Życie i dzieło 16
- Styl i metoda 20
- Simmel jako klasyk badań nad religią 22
  - Stan badań 23
  - Teoria religii: rozwój perspektyw poznawczych 27

ROZDZIAŁ II

Wczesne pisma o religii (1898–1905) 35

- Przyczynek do socjologii religii* (1898) 35
  - Problem definicji i genezy religii 35
  - Możliwości naukowego ujęcia religii 36
  - Religijność jako „religijna forma” relacji międzyludzkich 38
  - Wiara praktyczna jako podstawa wiary religijnej 42
  - Idea jedności 43
  - Religia a integracja: Bóg a społeczeństwo 45
  - Metodologia badań nad religią 47
- Przyczynki do epistemologii religii* (1901) 49
  - Religia jako kategoria formalna 50
  - Wiara religijna a wiara teoretyczna 52
- O panteizmie* (1902) 53
  - Przeciwstawienie i różnicowanie jako formuła życia 53
- O zbawieniu duszy* (1902) 55
  - Zbawienie duszy jako samourzeczywistnienie: ścieżka wewnętrzna 55
  - Zbawienie duszy: ścieżka zewnętrzna 57

Zróźnicowanie dusz a ich równość przed Bogiem	57
<i>Sprzeczności życia a religia</i> (1904)	58
Nastroj religijny jako pojednanie wewnętrznych sprzeczności	58
Wewnętrzne rozdwojenie człowieka	60
Ubóstwo i bogactwo życia jako źródła religii	61
Część i całość	62
<i>Pewien problem filozofii religii</i> (1905)	63
Nowoczesny człowiek a religia	63
Osobowość Boga	64

ROZDZIAŁ III

Religia (1906/1912) 67

Religia jako forma-świat	67
Religijność jako sposób życia i jej obiektywizacje	71
Religia a natura	72
Religia a przeznaczenie	73
Relacje międzyludzkie jako podstawa uczuć religijnych	74
Przepływ treści przez formy	76
Idea Boga a idea społeczeństwa	77
Analogie między zjawiskami społecznymi a religijnymi	80
Wiara w siebie samego	83
Wiara w Boga	84
Jedność	86
Jednostka a społeczeństwo: wolność i więź	89
Religia a podział pracy i konkurencja	91
Kapłaństwo jako efekt podziału pracy	94
Chrześcijańska koncepcja zbawienia duszy a podział pracy	95
Bóg jako jedność	97
Geneza i rozwój religii	99

ROZDZIAŁ IV

Pozostałe pisma o religii (1907–1918) 105

<i>Chrześcijaństwo a sztuka</i> (1907)	105
<i>Podstawowe idee religijne a nauka</i> (1909)	108
<i>Osobowość Boga</i> (1911)	110
<i>Problem położenia religii</i> (1911)	113
Natura religijna	114

<i>Sztuka religijna</i> (1914)	120
Religia obiektywna a religia subiektywna	120
„Pobożność zwyczajnego życia”	123
Charakterystyka subiektywnej religijności	125
Religijność jako sposób życia	128
<i>Konflikt w nowoczesnej kulturze</i> (1918)	131

ROZDZIAŁ V

Samotranscendencja życia 135

Simmel-filozof	136
Simmel jako „filozof poglądu na życie”	137
Simmel jako filozof życia	140
Transcendencja jako immanentna własność życia	143
„Więcej-życia” i „więcej-niż-życie”	146
Formy-światy jako rezultaty zwrotu ku idei	148
Geneza form-światów	151
Życie jako podstawowa kategoria myśli Simmla	154

ROZDZIAŁ VI

Teoria religii 159

Religia <i>sensu stricto</i> a religia <i>sensu lato</i>	159
Spółeczna natura religii	162
Wiara jako „uczucie społeczne”	162
Idea jedności jako matryca koncepcji Boga i społeczeństwa	163
Simmel-socjolog	165
Simmel a Durkheim	168
Jednostka i jej religia	173
Religia jako kategoria formalna	173
Religijny nastrój i uczucia religijne	174
Jednostka jako źródło religii i form jej zróżnicowania	175
Indywidualizm i indywiduacja jako obowiązek religijny	178
Religijność jako życie duszy	182
Religijność jako podstawowa kategoria Simmla teorii religii	186
Pojęcie religijności	186
Pojęcie <i>Innerlichkeit</i>	187
Socjologia <i>Innerlichkeit</i>	189

ROZDZIAŁ VII

Religia życia i metafizyka doczesności 191

„Metafizyka doczesności” i „religia doczesności” 191

„Metafizyka doczesności” a „nowoczesny immanentyzm” 191

Religia doczesności a religia życia 194

Sytuacja religii w epoce nowoczesności 199

Simmel – metafizyk, mistyk, myśliciel religijny? 202

BIBLIOGRAFIA 209

INDEKS OSÓB 225

INDEKS POJĘĆ 229

SUMMARY 233

ROZDZIAŁ I

Simmel – zapomniany klasyk

Historia zapominania

To dziwne, że kiedy ludzie odchodzą, od razu całkowicie znikają. Mogliby przecież oddalać się stopniowo, jak węże; byłoby to bardziej humanitarne¹.

Georg Simmel był jednym z największych niemieckich myślicieli. Jego dzieło, niemieszczące się w ramach żadnej z dziś już wyraźnie sprofilowanych dziedzin refleksji humanistycznej, współokreślało podstawy niejednej z nich. Czytany i żywo komentowany po obu stronach Atlantyku, szanowany przez najpoważniejszych uczonych i humanistów swojej epoki, podziwiany i oblegany przez studentów, z których wielu uformowało później elitę umysłową XX wieku, katedrę (na prowincjonalnym zresztą uniwersytecie) otrzymał dopiero pod koniec życia, a niedługo po śmierci zaczął popadać w zapomnienie. Choć myśl Simmela wywierała wpływ na następne pokolenia, to jego osoba nigdy już na dobre nie wyszła z cienia, w który usunął ją najpierw nazizm, a potem mniej lub bardziej zamierzone przemilczenia jego intelektualnych dłużników.

Pamiątkowa tablica na ścianie berlińskiego domu Simmela nazywa go „założycielem niemieckiej socjologii”. Jednak Simmel nie doczekał się w Niemczech ani swojego Radkaua², ani nawet jednej, choćby skromnej, biografii.

---

¹ Georg Simmel, żegnając Ernsta Blocha; cyt. za: K. Gassen, M. Landmann (hg.), *Buch des Dankes an Georg Simmel. Briefe, Erinnerungen, Bibliographie*, Duncker & Humblot, Berlin 1958, s. 251. Jeśli nie podano inaczej, wszystkie cytaty w przekładzie autorki.

² Joachim Radkau jest autorem najświeższej (bo było ich już kilka) i w pełnym znaczeniu tego słowa monumentalnej biografii Maxa Webera (J. Radkau, *Max Weber. Die Leidenschaft des Denkens*, C. Hanser Verlag, München 2005). Na ponad tysiącu stronach drobnego druku nie tylko szczegółowo opisuje koleje losu jednego z niemieckich ojców-założycieli socjologii, lecz

Nie powstała też dotąd całościowa prezentacja jego dorobku, wykraczająca poza podręcznikową formułę „krótkiego wprowadzenia”. Takie wprowadzenia zaczęły się zresztą pojawiać dopiero na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat³. Można wręcz powiedzieć, że Simmel miał pod tym względem wyjątkowego pecha: do napisania rozprawy o nim przymierzał się Max Weber, ale poprzestał na kilku stronach. Na poważnie do rzeczy zabrał się uczeń Simmla Siegfried Kracauer, który w latach 1919–1920 napisał świetną monografię jego myśli. Niestety, żadne z wydawnictw, do których ją wysyłał, nie chciało jej opublikować – tak że ukazała się ona, bagatela, osiemdziesiąt lat po śmierci Kracauera⁴.

Ostatecznie w pierwszej połowie XX w. powstało kilka na poły eseistycznych prac, będących jednak raczej świadectwem fascynacji osobą Simmla niż efektem gruntownych badań; na tym tle wyróżnia się (niestety, także nieco egzaltowana) książeczka napisana przez jego uczennicę i przyjaciółkę, Margarete von Bendemann-Susman⁵. Nieopublikowana książka Kracauera pozostawała zatem jedyną poważną próbą ogarnięcia spuścizny Simmla aż do lat osiemdziesiątych XX w., kiedy to ukazała się pierwsza z szeregu prac Davida Frisby’ego: *Sociological Impressionism. A Reassessment of Georg Simmel’s Social Theory*⁶. Publikacje tego autora dostarczyły impulsu do ponownego odkrycia socjologii Simmla. Decydującą rolę dla renesansu zainteresowania

---

także analizuje gigantyczny dorobek Webera, dostarczając niekiedy fascynujących interpretacji kluczowych aspektów jego myśli. Jeśli weźmie się pod uwagę, że praca ta powstała na zamówienie wydawnictwa – a więc w odpowiedzi na zapotrzebowanie rynkowe – i znalazła się dotąd we wszystkich chyba niemieckich bibliotekach naukowych, widać, jak drugorzędną wobec Webera pozycję zajmuje nadal w swojej ojczyźnie Simmel.

³ W kolejności publikacji: D. Frisby *Georg Simmel*, Routledge, London–New York 1984 (2nd rev. ed. Routledge, London–New York 2002); W. Jung, *Georg Simmel zur Einführung*, Junius Verlag, Hamburg 1990; K. Lichtblau, *Georg Simmel*, Campus Verlag, Frankfurt–New York 1997; H.J. Helle, *Georg Simmel: Einführung in seine Theorie und Methode / Georg Simmel: Introduction to his Theory and Method*, R. Oldenbourg Verlag, München 2001; S. Moebius, *Simmel Lesen. Moderne, dekonstruktive und postmoderne Lektüren der Soziologie von Georg Simmel*, ibidem-Verlag, Stuttgart 2002; M. Junge, *Georg Simmel kompakt*, transcript, Bielefeld 2009.

⁴ Por. S. Kracauer, *Georg Simmel. Ein Beitrag zur Deutung des geistigen Lebens unserer Zeit*, w: *Werke*, Bd. 9.2, *Frühe Schriften aus dem Nachlaß*, Suhrkamp, Berlin 2004, s. 139–280. Za życia Kracauera ukazał się drukiem tylko pierwszy rozdział tej książki: *Georg Simmel*, „Logos” 1920/21, Vol. 9, s. 307–338.

⁵ Por. M. Susman, *Die Geistige Gestalt Georg Simmels*, G. Mohr, Tübingen 1959. To jej Kracauer zadedykował książkę o Simmlu.

⁶ D. Frisby, *Sociological Impressionism. A Reassessment of Georg Simmel’s Social Theory*, Heinemann, London 1981. Wkrótce potem ukazała się praca poświęcona ujęciu nowoczesności w myśli Georga Simmla, Waltera Benjamina i Siegfrieda Kracauera: idem, *Fragments of Modernity*, Polity Press, Oxford 1986; a w końcu: idem, *Simmel and since: essays on Simmel’s social theory*, Routledge, London–New York 1992; oraz: idem (ed.), *Georg Simmel: Critical Assessments*, vol. 1–2, Routledge, London–New York 1994.

jego myślą odegrała zapewne jednak naukowa edycja dzieł zebranych, *Georg Simmel Gesamtausgabe* (GSG), licząca 24 tomy⁷. To rozciągnięte na prawie ćwierćwiecze przedsięwzięcie właśnie się zakończyło (ostatni tom ukazał się pod koniec 2012 r.) i pozostaje tylko mieć nadzieję, że pomoże ono przywrócić Simmlowi należne mu miejsce w historii idei. A jest to miejsce na samym szczycie: jak zauważa Andrzej Przyłębski, „[z]daniem wielu badaczy oddziaływanie Simmła w niedalekiej przyszłości przyćmi znaczenie Heideggera w filozofii oraz Webera w socjologii”⁸.

Historia polskiej recepcji Simmła, którą wyczerpująco przedstawił Jerzy Szacki⁹, jest praktycznie kalką dziejów jego recepcji światowej. Bardzo popularny na początku XX w., po II wojnie światowej był już u nas niemal zapomniany, choć wywarł wpływ na rozwój polskiej socjologii (szczególnie za sprawą Floriana Znanieckiego¹⁰ i Czesława Znamierowskiego¹¹). Do obiegu intelektualnego pisma Simmła weszły ponownie w 1975 r. dzięki publikacji w serii „Biblioteka Socjologiczna” opatrzonego wstępem Stefana Nowaka przekładu tekstów pt. *Socjologia*¹². W 1980 r. w serii „*Myśli i Ludzie*” ukazała się książka Sławomira Magali *Simmel*, zawierająca wprowadzenie w myśl Simmła i przekłady kilku jego artykułów¹³, a w 1997 r. *opus magnum* Simmła – *Filozofia pieniądza* w nowym tłumaczeniu Andrzeja Przyłębskiego i z jego posłowiem¹⁴. Lata 2006–2008 przyniosły prawdziwy wysyp przekładów¹⁵, zwiastujący być może renesans Simmła w Polsce.

⁷ Redaktorem dzieł zebranych, ukazujących się od 1989 r. w wydawnictwie Suhrkamp, jest Otthein Rammstedt.

⁸ A. Przyłębski, *Georga Simmła idea Europy – aktualność pewnej wizji*, w: idem, *Duch czy życie? Studia i szkice z filozofii niemieckiej*, WNWNS UAM, Poznań 2011, s. 173. Wszelkie ingerencje w przytaczanych cytatach – dopowiedzenia oraz zmiany liter z dużej na małą lub odwrotnie – zaznaczam w nawiasach kwadratowych.

⁹ Por. J. Szacki, *Wstęp do wydania polskiego*, w: G. Simmel, *Pisma socjologiczne*, wybór, oprac. i wprowadzenie H.-J. Dahme, O. Rammstedt, przeł. M. Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008, s. 11 i nn.

¹⁰ Por. S. Cieśla, *Georg Simmel i podstawy jego socjologii*, RW KUL, Lublin 1993, s. 9, 178.

¹¹ Por. S. Andreski, *Czarnoksiężstwo w naukach społecznych*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, s. 14.

¹² G. Simmel, *Socjologia*, przeł. M. Łukasiewicz, wyd. 1, PWN, Warszawa 1975; wyd. 2, PWN, Warszawa 2005. Czym jest ten zbiór tekstów, wyjaśnia Jerzy Szacki; por. J. Szacki, *Wstęp do wydania polskiego*, w: G. Simmel, *Pisma socjologiczne*, op. cit., s. 11.

¹³ S. Magala, *Simmel*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1980.

¹⁴ G. Simmel, *Filozofia pieniądza*, przeł. A. Przyłębski, wyd. 1, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1997; wyd. 2, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2012.

¹⁵ Idem, *Most i drzewi. Wybór esejów*, przeł. M. Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006; idem, *Filozofia kultury. Wybór esejów*, przeł. W. Kunicki, WUJ, Kraków 2007; idem, *Filozofia życia. Cztery rozdziały metafizyczne*, przeł. M. Tokarzewska, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2007; idem, *Pisma socjologiczne*, op. cit.